

követeli a fejlett technológia jelenléte. Amikor egy online vagy CD-ROM-ról lehívott bibliográfia percekben belül elérhető, a felhasználó érhető módon nem akar hetekig várni egy olyan folyóiratcikkre, amely nincs meg a könyvtárban. Korábban a könyvtárak nemcsak hogy nem elemezték a dokumentumszolgáltatás folyamatát, és meg sem próbálták azt fejleszteni, de igyekeztek rábeszélni a felhasználót a türelmes várakozásra. Sőt, még arról is meggyőzték őket, hogy fizessenek azért, amire oly sokáig várakoztak. Ma a könyvtárak megpróbálják az új technológiák – mint például az elektronikus posta és a telefax – segítségével szolgáltatásaikat gyorsítani, az automatizálással pedig a papírmunkát csökkenteni.

Múlt és jelen Kárpátalja könyvtárügyében

S. Benedek András

Futaky László szerénykedő című (Jelzések Kárpátalja könyvtárügyéről. = Könyvtári Figyelő, 1990. 3-4. sz. 261-272. p.) beszámolója volt az első olyan tanulmány, amely összefoglalta e közel 200 000-es magyar kisebbség könyvtári ellátásának (vagy talán ellátatlanságának) helyzetét. Ezt megelőzően csupán az OSZK KMK által

Irodalomjegyzék

1. MORGAN, Michael: Librarianship in Israel. = *Libr. Assoc. Rec.* 91.vol. 1989. 8.no. p.464-466.
2. REIS, Tovah: Document supply in Israel: A review. = *Interlending and Document Supply*, 18.vol. 1990. 4.no. p.119-121.
3. ROITBERG, Nurit: Az izraeli egyetemi könyvtárak számítógépes hálózata. = *Tud.Műsz.Táj.* 37.évf. 1990. 6.sz. p.233-236.
4. SEVER, Shmuel - BRANSE, Yosef: Social aspects of reading and library use in Israel: A second look. 1990. 35 p. Kézirat.

1985-ben megjelent A határokon túli magyarság olvasáskultúrája c. kötetben olvashattunk egy némiképp szubjektív, alapvető megjegyzéseiben azonban sajnos ma is érvényes helyzetképet. Futaky László érdeme az is, hogy a jelen könyvtárügyét megpróbálja történelmi összefüggésekbe állítani, amikor a két világháború közti időszakot is felidézi.

A kisebbségi és a „nemzeti” magyar kultúra összefüggéseiről a hetvenes évek elején folytatótt, majd felsőbb sugallatra elhalt vita egyes résztvevői a „kisajátítástól” féltették az egységes magyar irodalmat. Ez azonban két szempontból sem elfogadható érv. Az első és a budapesti látószögből talán fontosabb: a kisebbségi irodalmak által új színben, új fényben felmutatott kultúrértékek – gondoljunk csak Erdély, Székelyföld, a Felvidék regionális monográfiáira – nem szegényítették, de éppenséggel gazdagították az összmagyar kultúrát. A másik a kisebbségek számára lényeges. Az önálló létre kényszerült közösségek hagyománytudata kényszerűen és szükségyszerűen a „múltba szerveződik”. Ez vonatkozik a könyvtárügyre (tágabban értelmezve: a könyves kultúrára) is. Ha tehát a kárpátaljai magyarság

egyik legsürgetőbb feladata ma a közösség könyvtári ellátásának rekonstrukciója, meg- illetve újrászervezése, nem teheti ezt a tájegység könyvtári hagyományainak asszimilálása, „átélése” nélkül.

S hogy a hagyományokat nem csak Trianontól kell nyomon követnünk, az csak a kisebbségi gondok iránt érzéketlen „szakembereknek” lehet kérdéses. A különböző elszórt, véletlenszerű adatok pusztá felsorolása azonban valóban erőltetettnek tűnhet. Meg kell találni és fel kell mutatni azokat az összefüggéseket, amelyek egy regionális kultúrelvet létét és főleg szétszaggató hatását jelzik.

Bár Kárpátalja végleges formájában jóval a honfoglalást követően települt be (a tatárjárásig ez a határvédő zóna, a gyepű ritkán lakott vidéke volt), éppen e kései „belakást” segítő kiváltságoknak köszönhetően igen gyors fejlődésnek indult. Különösen vonatkozik ez Beregszászra, amely ekkoriban Veszprémhez hasonlóan „királynéi” város volt. Fénykora a XIV-XV. századra, részben az azt követő két évtizedre esik. Nagy Lajos király anyja, *Lokiotek Erzsébet*, hogy szülőföldjéhez és örökségéhez, Lengyelországhoz közel élhessen, itt állandó udvart tartott. Ez már önmagában is a korabeli írásbeliség jelenlétét jelzi; tudjuk, hogy íródeákja *János* fráter volt, aki egyes feltételezések szerint azonos volt a csak utalásokból ismert *János* krónikáíróval. *Erzsébet* királyné alapította a beregszászi domokosrendi kolostort is 1327 táján. (Valamivel korábbra keltezhető a *Vérke* folyó túlszárnyán, alig száz méterre található ferences kolostor alapítása.) Ez a kolostor lett a mai Kárpátalja könyves kultúrájának első központja a XV. században. 1480 körül az orgonálásban is jártas és a könyvmásoláshoz is értő *Szász Lőrinc* volt a beregszászi domokosrendi kolostor perjele, aki 1478-ban engedélyt kapott a rendfőnöktől, hogy művészetéért bért fogadhasson el. A kolostor falain túlmutató jelentőségű könyvmásoló műhelyre utaló adatok mellett figyelemre méltó, hogy ugyancsak ekkor élt itt *Besztercei Balázs* fráter, magyar szónok, aki ideérkeztekor szép könyvtárát is magával hozta. A római rendfőnök ugyanis 1479-ben engedélyezte, hogy Bibliáját, breviáriumát, Antonius in Stampis c. könyvét és más köteteket, amelyeket római útján vett, élete folyására megtarthassa. 1489-ben ugyancsak magyar szónok e beregszászi domokosrendi kolostorban *Malontai Ambrus*, aki nevelőjétől, *Pesti Gerváz* esztergomi

perjeltől kapott könyveket. Pesti Gerváz arra is engedélyt kapott a rendfőnöktől, hogy a jövőben vásárolható könyveit is védencének ajándékozhatta élete folyására. A XV. század végén került Beregszászba *Imre* fráter. Előkelő származású lehetett, mert a rendfőnök kivette a tartományfőnök joghatósága alól és engedélyt adott neki arra is, hogy lóháton járhatson, valamint alamizsnát fogadjon el könyvek vásárlására.

Az adatok sora már egy „könyves” műhely jelenlétét dokumentálja, amelynek hatása, továbbélése közvetett, de logikusan illeszkedő adatokkal illusztrálható. 1493-ban a krakkói egyetem magyar bursájának névsorában találkozunk *Bartholomeus de Halábor* névvel. Ő az, akit egy 1512-ben kiállított oklevél „halábori Dobos Gergely fia, Dobos Bertalan pap, királyi közjegyző és nyilvános íródeák”-nak nevez, s ő egyik legszebb nyelvi-irodalmi emlékünk, a *Döbrentei-kódex* másolója s benne a talán legszuggesztívebb *Énekek éneke* fordítás szerzője, átköltője is. A kódex-másoló és fordító munkásságának lokalizálásában fontos adat, hogy Bertalan pap felsőtiszai, í-ző nyelvjárást használt. A domokosrendi kolostor könyvműhelyének hatását igazolja az is, hogy - *Farkas Gyula* szerint - a *Perényiné Frangepán Katalin* nyalábvári udvarában menedéket talált *Komjáthy Benedek*, a Krakkóban 1533-ban megjelent első nyomtatott bibliarészlet fordítója *Szent Pál* leveleinek egy harmadát egy í-ző nyelvjárású fordításból vette; az összehasonlító elemzés szerint a *Döbrentei-kódex*ből, vagy annak egy változatából.

Ezt a helytörténeti elfoglaltság nélkül is jelentősnek nevezhető korabeli kulturális központot azonban hamarosan elsodorta a reformáció illetve a három részre szakadt országban a „hadak járása”. 1552-ben a beregszászi zsinat még az egykori domokosrendi kolostorban mondja ki a református és evangélikus egyház végleges szétválását, a század hatvanas éveiben azonban *Schwendi Lázár* hadai az erőddé átalakított ferences kolostor ostromakor ezt az épületegyüttest is elpusztították; maga a templom az 1657-es lengyel betöréskor indul véglegesen pusztulásnak. Mai reformkori rekonstrukciója csak sejteti az egykori dicső napokat.

A kultúra, így a könyv is a mai Kárpátalján évszázadokig a főúri birtokközpontokba, fejedelmi várakba szorult. Sajátos módon csak pusztulásuk, felszámolásuk adatait ismerjük a leggyakrabban. Az ungvári várpalota gazdag (mintegy

300 kötetes) könyvtáráról a *Bercsényi* menekülése után készített elkobzási jegyzék tesz említést. Az ugyancsak 1701-ben felvett *Rákóczi* vagyonjegyzék könyvei valószínűleg a borsi vagy a patoki kastélyban voltak, *Beniczky* naplója azonban említi a munkácsi vár olvasószobáját is, ahová visszavonulva a fejedelem *Bethlen* könyvét olvasta. Elpusztult a huszti várpalota („uraim háza”) belső berendezése s így könyvtára is. Bizonytalan a Perényi uradalom egykori könyvtárának sorsa. Nyaláb várát ugyan a 17. sz. végén császári rendeletre felrobbantották, a család azonban visszaköltözött ekkor helyreállított nagyszülősi kastélyába. A 19. század második felében itt található közel 6000 kötetes könyvtárat egyértelműen 17. századnak jelzik.

A kuruc szabadságharcok csatái, az 1717-es ún. „utolsó tatárjárás”, majd az 1742-ig pusztító pestisjárványok azonban nemcsak a kultúra tárgyi hordozóit, de majdnem az egész lakosságot is elpusztították. Egyáltalán nem túlzó becslések szerint Kárpátalján a 18. század közepén mindössze 4-5000 magyar élt. Ez a maroknyi néptöredék népesítette be újra a Tiszahát elpusztult falvait és városait, és újraszerveződő közösségeikre várt a fizikai mellett a szellemi létezés feltételeinek megteremtése is.

Természetesen nem feledkezhetünk meg a főúri és később középnemesi udvartartások, udvarházak könyvtárainak szerepéről sem, Kárpátalján azonban a Perényi család könyvgyűjteménye mellett csupán az ungmegyei pálóci *Hadik-Barkóczy* család és a *Mikszáthnál* később oly gyakran szereplő ungtarnóci *Bernáth* család könyvtáráról tudunk hitelesnek tűnő adatokat; feltételezhetjük azt is, hogy ez csupán egy szűkebb réteg igényeit szolgálta-szolgálhatta.

Fontosabb volt az iskoláztatást is újraszervező egyházak és egyházi könyvgyűjtemények szerepe. A könyvtörténet kevésbé ismeri a beregi református egyházmegye könyvtárának történetét és szerepét. (Maga az egyházmegye is sajátos alakulat. A történelem folyamán magába foglalta néhány ungi község kivételével szinte a teljes magyarlakta területet Kárpátalján. Önálló-sodási törekvései, hosszú ideig őrzött különleges jogai jelentik a mai kárpátaljai magyar püspökség „jogalapját.”) Az egyházmegyei könyvtár spontán módon jött létre. Alapját a literátus hajlamokkal rendelkező 18. század végi beregszászi esperes, *Kondor Boldizsár* hagyatéka képezi, de ide került a holland-angolföldet járó felvilágoso-

dás-kori református papok majd minden szerzeménye. Ez a mintegy másfél ezres könyvgyűjtemény hatásában elsősorban a lelkész-tanítókon keresztül érvényesülhetett. (A könyvek származását, útját, bejegyzéseit *Harsányi András* dolgozta fel 1941-ben.)

A másik, anyagában is jelentősebb, szerepében is fontosabb egyházi könyvtár a görögkatolikus egyházmegye ungvári könyvtára. Alapját az 1640-ben Ungvárra költözött jezsuita kollégium könyvei képezik. Ezt vette át és egyesítette a Munkácsról átkerült püspöki könyvtárral *Bacsinszky András*, az egyházmegye tudós atyja, aki 1774-ben a mintegy 9000 kötetes gyűjteményt részben nyilvános bibliothékaként hagyományozta tovább. (Ez az Ungvári Állami Egyetem mai könyvtárának alapgyűjteménye!)

A reformkorban a Beregmegyei Casino könyvgyűjteményét (1841?) és a Munkácsi Társaskör *Olsavszky László* uradalmi tiszt által szervezett kétszáz kötetes könyvtárát kell megemlítenünk. Ide tartozik, de szervezéséről keveset tudunk, *Batizi Endre* ügyvéd técsői, majd nagyszülősi könyvgyűjteménye is.

Az abszolutizmus korának figyelemre méltó helyi könyvtáralapítási kísérletei a tiszaujlaki *Doby Antal* és a munkácsi *Román Ferenc* nevéhez fűződtek. (Könyvtáraik sorsáról és könyvanyagukról e sorok írója számolt be a *Magyar Könyvszemlé*ben levéltári adatok alapján.)

A kiegészítés után már árnyaltabb a kép. Fejlődnek az iskolai könyvtárak. Különösen a beregszászi és munkácsi algimnáziumok, az ungvári főgimnázium könyvtárát érdemes megemlítenünk (ez utóbbi az, amelynek első szakszerű feldolgozója a később híressé vált *Szabó Ervin* volt). Szaporodnak az olvasóegyletek. A beregszászi, munkácsi és ungvári kaszinók könyvtára mellett Técsőn és Visken 1869-ben alakul olvasókör. De egyre több a kereskedelmi célú kölcsönkönyvtár is, általában kereskedők, nyomdászok szervezésében (*Keszler József* majd *Havas Tivadar* - Beregszász; *Lévai Mór* - Ungvár stb.) *György Aladár* felmérése szerint az egykori Ung, Bereg, Ugozca és Máramaros megyében közel ötven (bejelentett) könyvtár volt, mintegy 130 000-es állománnyal, ami megfelelt az országos átlagnak. (A mai Kárpátalja területére lokalizálva ennek mintegy háromnegyede érvényes, a könyvek szellemi hatását azonban újabbkori határokkal visszamenőleg nem korlátozhatjuk.) Ez a lassan szerveződő könyvtári közeg épült tehát

be a létrejövő népkönyvtári hálózatba (egy-egy gyűjtemények természetesen párhuzamosan továbbra is önállóan működtek). Elmondhatjuk, hogy Trianonig a mai Kárpátalja könyvtári helyzete azonos volt a hasonló periferikus területekéhez.

Trianon a kisebbségi magyarság számára minden területen csak negatívumokat hozott. Talán a könyvtárügyben a legkevésbé. A csehszlovák társadalmi berendezkedés demokratikus jellege, a részben érvényesülő öngazgatás lehetővé tette a könyvtárak (s benne a magyar gyűjtemények) fejlesztését. Ebben rendkívül fontos szerepe volt annak, hogy a területen – a köztársaság egészében mutatkozó passzív elhatárolódással szemben – igyekeztek kihasználni a Járási Közművelődési Tanácsok adta kereteket. Futaky László beszámolója azt sejteti, hogy a könyvtárügy lényegében szervezett és a maga módján demokratikus volt. Az általa idézett példánál azonban jellemzőbb a területi székváros, Ungvár könyvtárügye. A szétszórt kisebb gyűjteményeket összevonva már a huszas években létrehozták Ungvár város közkönyvtárát, s elhelyezéséről is új, modern épületben, az ún. Pászszás-ban gondoskodtak. Komoly módszertani munkát is folytattak, könyvjegyzékeket adtak ki, s többek közt megjelentették a város könyvtártörténetét is összefoglaló Ungvár város közkönyvtárainak múltjából c. kiadványt. (Kisebbségi kultúrpolitikusok számára ma is tanulságos olvasmány lehetne!) Az összkép természetesen nem ennyire rózsás. Ungvár és Munkács kivételével a terület összes többi városát községgé devalválták és kulturális ellátásuk is ennek megfelelően alakult.

A rövid magyar uralom alatt lehetőség szerint tovább fejlődtek a mai Kárpátalja könyvtárai, 1944 októberét követően azonban egy igen komoly „ideológiai” felülvizsgálást követően lényegében felszámolódtak. Egy-egy magyar könyv a folytonos rettegés éveiben potenciális veszélyt jelentett még a magánlakásokban is.

Ez a helyzet – s erről már olvashatunk Futaky Lászlónál is – 1947-től folyamatosan javult.

Kialakult egy potenciális könyvtárhálózat, ahol azonban az eszmei-ideológiai munka volt elsődleges. Bár a korabeli adatokat még idézni sem érdemes, tapasztalati tényként elfogadható, hogy a magyar könyv mindig is kevés volt, a magyar könyvtáros pedig unikum volt a maga nemében.

Ami Kárpátalja tudományosnak nevezhető könyvtárait illeti, az Ungvári Állami Egyetem Könyvtárának magyar anyagát 1970 körül revidéálták, igen súlyos károkat okozva az évszázadokat átélő *Bacsinszky*-gyűjteménynek. A magyar könyvkultúra potenciális központját jelentő egyetemi magyar tanszéknek nem alakult ki komolyabb könyvtára, mint ahogy a nemrég létrehozott Hungarológiai Központ könyvtárának létrehozása is még a jövő feladata.

A jövő (de talán már a ma) feladata a kárpátaljai magyar könyvtárhálózat létrehozása. Ennek csírája a Kárpátaljai Területi Tudományos Könyvtár Idegennyelvű Osztálya, amely lényegében a potenciális magyar könyvtári központ. Feladatait megszabja, lehetőségeit behatárolja, hogy lényegében a kerületi központokon keresztül kellene munkáját szerveznie, ez magyar vonatkozásban azonban csak a beregszászi járásban lehetséges. Ez a járási központi könyvtár (ahogy a területi könyvtár magyar osztálya is) magyarországi viszonylatban szinte elképzelhetetlen feltételek közt dolgozik.

A terület többségében nem magyarok által lakott járaisaiban, illetve a szórványtelepüléseken az utóbbi időben előtérbe került a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség önálló könyvtárainak megszervezése. A két hálózat kiépítése adhat reményt a kárpátaljai magyarság könyvtárhálózatának kiépítéséhez. Ami azonban – sajnos – nem jelent egyszersmind könyvet. Alig három évtized viszonylag gazdag könyvbevitel után ma újra nem érkeznek – s anyagi okokból nem érkehetnek – magyar könyvek Kárpátaljára. A Futaky László által is említett adományok csak a cseppet jelenthetik a tengerben. A megoldás kulcsa, mint annyiszor, nem a könyvtárosok, hanem a politikusok, gazdaságpolitikusok kezében van.